

خطابه و خطیبان جمعه

سید رضا تقوی

و. سیاست

از دیگر آداب خطبه خوانی توجه به امور سیاسی و تحلیل و تبیین مسائل مربوط به آن است.

در فرهنگ معرفتی اسلام، سیاست و معنویت دو مقوله جدا از یکدیگر نبوده و حتی برخی از مراسم و مناسک معنوی و عبادی، از حیث ماهیت کاملاً آمیخته با مسائل سیاسی هستند.

آیین پر شکوه حج - که یک مراسم بین المللی نیز هست - در هر سال با ویژگیهایش در کنار کعبه معظمه برگزار می شود و در جای جای این

مناسک عارفانه، آموزشها و رفتارهای سیاسی کاملاً مشهود است.

جهاد اسلامی که در جهت آزادی انسانهای بی پناه و حمایت از مستضعفان به بند کشیده شده انجام می گیرد و عبادتی عظیم به شمار می آید، نوعی حرکت سیاسی است.

از دیگر عبادتهایی که به صورت هفتگی و با شرایط خاصی برگزار می شود، نماز جمعه است؛ نمازی که دو خطبه دارد و امام جمعه در ردیف تذکر به تقوا و تبشیر و انذار، به تجزیه و تحلیل حوادث و پدیده های اجتماعی و سیاسی می پردازد و از

دو مقوله درهم ادغام نگردند، هیچ‌گاه اشتباهات و انحرافات عمدی و غیر عمدی موردی، به حساب مذهب نوشته نخواهد شد.^۱

امام خمینی علیه السلام آمیختگی دیانت و سیاست را در بستر احکام اسلامی این‌طور بیان می‌کنید: «قرآن کریم و سنت رسول الله صلی الله علیه و آله آن قدر که در حکومت و سیاست احکام دارند، در سایر چیزها ندارند. بسیاری از احکام عبادی اسلام، عبادی - سیاسی است.»^۲

در مورد دیگر می‌فرماید:

«نه تنها دین اسلام از سیاست جدا نیست، بلکه اسلام دین سیاست است... و یک دینی است که احکام عبادی‌اش هم سیاسی است؛ سیاستش هم عبادت است.»^۳

نماز جمعه نمونه بارزی از این آمیختگی است و امام جمعه وظیفه دارد بخشی از خطابه‌اش را به مسائل سیاسی اختصاص بدهد. در این باره

سنگر نماز، مردم را با تحولات جهان سیاست آشنا می‌کند.

از ابتکارات اسلام این است که سیاست را در متن دیانت و دیانت را آمیخته با سیاست مطرح نموده، از هر دو مقوله، در یک قالب و با جهت‌گیری واحد بهره برداری می‌کند؛ البته باید بلافاصله برای پیشگیری از هر ذهنیتی به این مطلب اشاره کرد که سیاست اسلامی، عدل دیانت نیست، بلکه شاخه‌ای از شاخه‌های شجره طیبه دیانت اسلامی به شمار می‌آید. این‌طور نیست که سیاست و دیانت دو مقوله در عرض یکدیگر باشند؛ اینها در طول یکدیگر قرار می‌گیرند و دیانت بر سیاست، حاکمیت دارد.

«دین فوق سیاست و حاکم بر آن است، نه ذیل و در ردیف آن؛ چرا که وظیفه مذهب، تعیین اصول و ارزشهای حاکم بر سیاست است و در مصادیق و مسائل جزئی دخالت نمی‌کند. ارتباط دیانت و سیاست، یک طرفه است و سیاست نباید در مذهب دخالت کنند. اگر اشراف دین بر سیاست حفظ شود و به شکل کامل این

۱. مسئولیتهای فراملی در سیاست خارجی دولت اسلامی، سید صادق حقیقت، ص ۲۱۲.

۲.
۳.

بپردازد. در اینجا مناسب است برخی از فرزاهای این روایت نورانی را فهرست کنیم:

۱. نماز جمعه، نماز حاکمیت اسلامی است و از این بابت، بر امام «مبسوط الید» لازم است تا آن را اقامه کند: «فَأَزَادَ أَنْ يَكُونَ لِلْأَمِيرِ سَبَبٌ...»

۲. از حقوق مردم بر حاکم اسلامی این است که آنها را موعظه کند و از این طریق، به سالم سازی محیط اجتماع بپردازد: «... سَبَبٌ إِلَى مَوْعِظَتِهِمْ وَ تَرْغِيبِهِمْ...»

۳. در نماز جمعه باید مصالح دینی و دنیایی مردم مد نظر باشد: «... مَا أَزَادَ مِنْ مَضْلَحَةٍ دِينِهِمْ وَ دُنْيَاهُمْ...»

۴. نماز جمعه به عنوان یک جریان عبادی، به مسائل اجتماعی و سیاسی نیز می پردازد و پدیده های زیانبار و یا مفید را در جامعه، مورد تجزیه و تحلیل قرار می دهد: «... وَ يُخَيِّرُهُمْ بِمَا وَرَدَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْأَفَاقِ وَ الْأَهْوَالِ...»

بر اساس این گونه روایات است که فقها فتوا می دهند امام جمعه باید در

۱. وسائل الشیعة، ج ۵، ص ۳۹؛ بحار الانوار، ج ۶، ص ۷۳.

حضرت رضا علیه السلام فرموده است:

«إِنَّمَا جُعِلَتِ الْخُطْبَةُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ لِأَنَّ

الْجُمُعَةَ مَشْهُدٌ عَامٌّ فَأَزَادَ أَنْ يَكُونَ لِلْأَمِيرِ سَبَبٌ

إِلَى مَوْعِظَتِهِمْ وَ تَرْغِيبِهِمْ فِي الطَّاعَةِ وَ تَرْهِيْبِهِمْ

مِنَ الْمَعْصِيَةِ وَ تَوْقِيفِهِمْ عَلَى مَا أَزَادَ مِنْ

مَضْلَحَةٍ دِينِهِمْ وَ دُنْيَاهُمْ وَ يُخَيِّرُهُمْ بِمَا وَرَدَ

عَلَيْهِمْ مِنَ الْأَفَاقِ وَ الْأَهْوَالِ الَّتِي لَهُمْ فِيهَا

الْمَضْرُوءَةُ وَ الْمَنْفَعَةُ؛^۱ خطبه در نماز جمعه

از این جهت تشریح گردیده است که

نماز جمعه روز حضور مردم در صحنه

به طور عموم و همگانی است و

خداوند خواسته است تا بدین وسیله،

امام و حاکم اسلامی فرصتی در اختیار

داشته باشد برای موعظه و تشویق

مردم به نیکیها و پرهیز از بدیها و ادا

کردن ایشان به هر آنچه که مصلحت

دینی و دنیایی شان اقتضا می کند، و

همچنین آنان را از حوادث و اخبار

خوب و بدی که در جامعه انسانی

اتفاق افتاده آگاه می سازد.»

کلام حضرت رضا علیه السلام به روشنی

ارتباط دین و سیاست را در نماز جمعه

به تصویر می کشد و به امام جمعه

توصیه می کند که از سنگر نماز به

مسائل مورد نیاز اجتماعی و سیاسی

جهت‌گیری الهی و سیر به سوی خدای سبحان تشکیل می‌دهد، باید ارائه اطلاعات سیاسی و تجزیه و تحلیل رویدادها و پدیده‌های سیاسی نیز با جهت‌گیری کلی عبادت و نماز همراه و هماهنگ باشد.

خطیب جمعه در بیان و تجزیه و تحلیل رویدادهای سیاسی، به خاطر اینکه از منبر خطابه جمعه و در قالب اقامه نماز ارائه می‌گردد، باید دقت بیشتری را انجام دهد. به همان اندازه که امام جمعه در تفسیر و تبیین آیات قرآنی و روایات اسلامی دقت و حساسیت نشان می‌دهد، در بخش مربوط به مسائل سیاسی نیز باید دقیق باشد.

علاوه بر مطلب یاد شده، بی‌توجهی و یا کم‌دقتی در ارائه تحلیلهای سیاسی موجب می‌شود تا هدایت‌های سیاسی نماز جمعه با دقت و اتقان لازم انجام نگیرد و احیاناً مردم و نمازگزاران را در آشفته بازار سیاست، به بی‌راهه بکشاند که از این بابت،

خطبه نماز به تجزیه و تحلیل مسائل سیاسی و اجتماعی پردازد و مردم را نسبت به تحولات و رویدادهای موجود جامعه آگاه سازد. امام خمینی علیه السلام در کتاب «تحریر الوسيلة» فرموده است:

«برای خطیب در نماز جمعه، سزاوار است که ضمن خطبه، درباره مصالح دین و دنیای مسلمانان سخن گوید و جریانات و وقایع کشورهای اسلامی و غیر اسلامی و مسائلی را که سود و زیان آن به مسلمانان بر می‌گردد و همچنین مسائلی را که به زندگی و آخرت و امور سیاسی و اقتصادی آنان مربوط می‌شود و در استقلال و سرنوشت و موجودیت اسلامی آنان تأثیر دارد، تشریح کند و کیفیت رفتار و روابط با سایر ملتها را بیان کند و در مورد دخالت کشورهای ظالم و استعمارگر، خصوصاً در امور سیاسی و اقتصادی مسلمانان که منجر به استثمار آنان می‌شود، هشدار بدهد.»^۱

از آنجا که خطیب جمعه در موضع عبادت و در محراب نماز قرار گرفته است و اساس خطابه‌اش را

۱. تحریر الوسيلة، امام خمینی علیه السلام، ج ۱، ص ۲۳۴، مسئله ۹.

جامعه و تدبیر امور زندگی مردم، باید زمینه‌های رشد معنوی انسانها را فراهم آورد. بنابراین، خطیب جمعه با تحلیل مسائل سیاسی، بخشی از خلأ معنویت را پر خواهد کرد و موارد تأسفباری را که ناشی از عدم اعتقاد، دنیاگرایی، شیطان‌صفتی و دغ‌لکاری سیاست‌بازان است و دام‌گیر جوامع مختلف می‌شود، در بیانی عبرت‌انگیز به مخاطبین خود انتقال می‌دهد.

۳. سیاست دینی، سیاست ماکیاولی نیست که هدف وسیله را توجیه کند. خطیب جمعه در تجزیه و تحلیل مسائل سیاسی نمی‌تواند از هر اطلاعات نامطمئن و ضعیفی و از هر واژه و تعبیری برای ارائه دادن نتیجه مورد نظر استفاده کند.

تحلیلگر نماز جمعه باید در گفتار خود مولای متقیان، حضرت علی علیه السلام را الگوی خود قرار بدهد و در این مورد، خود را به سیره سیاسی آن بزرگوار پای‌بند نشان بدهد؛ همان‌طور که بعد از رسیدن به قدرت، برخی از دوستان آن حضرت به او پیشنهاد کردند که سیاست و سیاستمداری

خسارتی سنگین بر جامعه اسلامی وارد خواهد شد.

امام جمعه در بیان تحلیل و استنتاج مسائل سیاسی، باید به یک سلسله اصول و معیارهایی توجه داشته باشد و با توجه به آن معیارها، در قالب اصول تعریف شده، پدیده‌های سیاسی را تجزیه و تحلیل کند. در اینجا به چند اصل برای نمونه اشاره می‌کنیم:

۱. امام جمعه هر گونه تحلیلی را

باید در قالب هستی‌شناسی توحیدی - که مبتنی بر «خدا محوری» است - ارائه کند؛ بدین معنا که روح تحلیل و استنتاج از تحولات سیاسی، باید انسانها را به اهداف والای نماز جمعه - که توحید در عبادت است - نزدیک گرداند. او باید از تحلیلهای انسان‌محوری یا «اگزیستانسیالیستی» و مادی‌گرایی یا «ماتریالیستی» به شدت پرهیز کند.

۲. سیاست اسلامی بر خلاف سیاستهای رایج در دنیا، صرفاً مادی نیست، بلکه از ابعاد معنوی نیز برخوردار است؛ زیرا حکومت از نگاه اسلام، علاوه بر تأمین نیازهای عمومی

فرازی از سخنان خود می‌فرماید:

«اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ مَا كَانَ مِنَّا تَنَافُسًا فِي سُلْطَانٍ وَ لَنَا التِّمَّاسَا مِنْ فُضُولِ الْحَطَامِ وَ لَكِنْ لِنُرِّيَ الْمَعَالِمَ مِنْ دِينِكَ وَ نُنْظِرَ الْإِضْلَاحَ فِي بِلَادِكَ وَ يَأْمُرَ الْمَظْلُومُونَ مِنْ عِبَادِكَ وَ يُعْمَلَ بِفَرَائِضِكَ وَ سُنَّتِكَ وَ أَحْكَامِكَ»^۱ بار خداوند! تو می‌دانی آنچه که ما را به قیام و داشت، میل رسیدن به حکومت و یا دست‌یابی به ثروت اندوزی نبود؛ بلکه [برای این جهت قیام کردیم] تا نشانه‌های دین تو را بنمایانیم و در شهرهای تو [کجرویها و فسادها را زدوده و] اصلاح را ظاهر کنیم و بندگان مظلومت در امنیت و آرامش قرار گیرند و به واجبات و سنتها و احکام تو عمل گردد.»

رسالت دینی و اجتماعی خطیب جمعه، اقتضا می‌کند تا به روشنگری و رشد فکری و سیاسی جامعه مدد برساند؛ چراکه یکی از راههای تقویت بینش و رشد سیاسی، تحلیل رویدادهای سیاسی و تبیین پدیده‌های

اقتضا دارد که معاویه، امیر منطقه شام را برای مدتی بر سرکار نگه دارد و پس از اینکه ارکان حکومت از استحکام لازم برخوردار شد، او را عزل کند و حضرت علی علیه السلام در برابر پیشنهاد آنان فرمود:

«أَتَأْمُرُونِي أَنْ أَطْلُبَ النَّصْرَ بِالْجَوْرِ فِيمَنْ وُئِيَتْ عَلَيْهِ؟^۱ آیا به من پیشنهاد می‌کنید که من نسبت به همان مردمی که مرا به زمامداری برگزیده‌اند، [ستم روا دارم و] پیروزی را از این راه بخواهم!»

۴. تحلیل‌های سیاسی در نماز جمعه باید با هدف سیاست در حکومت دینی انجام بگیرد. سیاست در حکومت دینی، اصلاح امور امت، کمک به اجرای عدالت، دفاع از حق و حقیقت، هدایت به سوی رشد و تعالی، احیای معارف و اجرای احکام دین است.

سرور آزادگان، حضرت امام حسین علیه السلام در خطبه^۲ پر شور و مشهور «امر به معروف و نهی از منکر» خود که علما و دانه درشتهای جامعه را مورد خطاب قرار داده است، فلسفه و هدف سیاسی خویش را تشریح می‌کند و در

۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۲۶.

۲. تحف العقول، تصحیح علی اکبر غفاری، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ص ۲۳۹.

سیاسی - که امام جمعه نیز باید به این خصوصیتها آراسته باشد - اشاره می‌کنیم:

۱. آشنایی با زبان و ادبیات سیاسی

تحلیلگر سیاسی باید با زبان و ادبیات سیاسی کاملاً آشنایی داشته باشد. زبان سیاست زبان خاصی است که گاهی یک بازیگر سیاسی، منظور و مقصود خود را در پشت چند واژه و یا در پس چند پرده نمایشی قرار می‌دهد که برای فهم و درک منظور او باید همه این پرده‌ها را کنار زد تا حقیقت عریان گردد.

در عالم سیاست گاهی پیامها و خطابه‌ها چند مخاطب دارند که برخی از آن مخاطبها ظاهرند و برخی پنهان. اگر چه به صورت ظاهر، مخاطب فرد خاصی است، ولی در حقیقت مخاطب فرد دیگری است که ظهور ندارد. همچنین رفتارهای سیاسی، زبان سیاست هستند که باید آنها را شناخت. در فرهنگ و ادبیات سیاسی، مسفاهیمی چون: دولت، حکومت، آزادی، مشروعیت، عدالت، مردم‌سالاری، حقوق اساسی و... که در

اجتماعی است. هر شخص و شخصیتی که در این موقعیت قرار می‌گیرد و به نوعی هدایت و رهبری مردم را می‌پذیرد، باید از ویژگیها و توانمندیهای فراوانی برخوردار باشد تا بتواند ارائه طریق نماید.

اضافه بر موضوع یاد شده، تحلیلگر سیاسی با مشکل دیگری نیز روبه‌رو می‌باشد که باید به شکلی آن را حل کند و آن این است که انسانها، اعم از زن و مرد، پیر و جوان، با سواد و بی‌سواد... در هر سطحی که باشند، خود را دارای بینش سیاسی می‌دانند و معتقدند که برخی از مسائل سیاسی و اجتماعی را می‌دانند و قادر به تحلیل آن هستند.

خطیب جمعه که باید مسائل سیاسی و اجتماعی را تجزیه و تحلیل کند و با تحلیلهای منطقی خویش خط اصلی جامعه را مشخص کند، داشتن اطلاعات و توانمندیهایی در سطح عمومی برای او کافی نیست. چنین فردی به معلومات سیاسی بیشتر و تواناییهای افزون‌تری نیازمند است؛ لذا به برخی از ویژگیهای تحلیلگر

در متغیرهای سیاسی، اهمیت قابل توجهی دارد.

۳. توجه به مراحل و شیوه‌های تحلیل

رعایت اصول و شیوه‌های تحلیل، موجب می‌شود تا تحلیلگر، به نتیجه‌ای منطقی و تحلیلی جامع دست پیدا کند و با ارائه تحلیلی مطلوب و واقع بینانه، راه دست‌اندرکاران را برای پیشبرد کارها هموار سازد.

تحلیلگر سیاسی باید از شیوه‌های علمی و منطقی بهره بگیرد تا تحلیل او قابل اعتماد و اتکاء باشد که برای توضیح بیشتر به چند نکته اشاره می‌کنیم:

الف. جمع‌آوری اطلاعات و اخبار

پس از اینکه موضوع تحلیل مشخص شد، در نخستین گام باید اخبار و اطلاعات مربوط به موضوع جمع‌آوری شود.

ب. پردازش اطلاعات

در این مرحله تحلیلگر باید داده‌ها و اطلاعات گرد آمده را طبقه‌بندی و مرتب کند و سپس آنها را تجزیه، ترکیب، تطبیق و محاسبه نماید.

قلمرو سیاست مورد توجه فراوان قرار می‌گیرند، هر کدام تعریف خاصی دارند و در هر کجا که قرار می‌گیرند، همان مفهوم خاص را ارائه می‌دهند. یک تحلیلگر سیاسی باید ریشه‌های این مفاهیم را در باورها و ارزشهای یک ملت، جستجو نماید و سپس تحلیل خود را با توجه به همان معیارها مرزبندی کند.

۲. جامع‌نگری

از خصوصیات بارز هر تحلیلگر سیاسی، جامع‌نگری است. مسائل را سطحی و یک‌جانبه ندیدن و از طرف دیگر، در تحلیل سیاسی به همه جوانب نگریستن، از ویژگیهای خطیب جمعه است. علل و یا عوامل مختلفی دست به دست یکدیگر می‌دهند تا یک پدیده و رخداد سیاسی در جامعه به وجود آید و پس از به وجود آمدن آن رویداد، به مقدار توانمندی، بالندگی و وسعت، بر دیگر مسائل و جریانهای موجود در جامعه نیز تأثیر می‌گذارد. بنابراین، شناخت توالی و ترتیب علل و طبقه‌بندی آنها بر اساس اصل تقدم و تأخر

امام جمعه هر گونه تحلیلی را باید در قالب هستی‌شناسی توحیدی - که مبتنی بر «خدا محوری» است - ارائه کند

ج. چرایی و چگونگی

فرق یک خبرنگار با تحلیلگر این است که خبرنگار بیشتر با شکل ظاهری خبر سر و کار دارد و همه تلاشش این است که آنچه به صورت ظاهر اتفاق افتاده است، منعکس نماید؛ ولی یک تحلیلگر بیشتر اشکال مخفی و ناپیدای آن رخداد را دنبال می‌کند تا آنها را آشکار سازد و لذا او در برابر هر پدیده‌ای سیاسی یا اجتماعی که قرار می‌گیرد، با طرح چند سؤال، سعی می‌کند تا پاسخی را در جلو این پرسشها بگذارد:

۱. ماهیت این رخداد سیاسی چه بوده است؟

۲. چرا این رویداد سیاسی به وجود آمد؟

۳. چگونه به وجود آمد؟

۴. چه کسی یا حزب و نهادی در ایجاد این حادثه نقش محوری داشته است؟

۵. در چه مکانی به وجود آمده است؟

۶. در چه زمانی اتفاق افتاده و...؟

به هر حال، خطیب جمعه باید به

این نکته توجه داشته باشد که تحلیل مسائل سیاسی و اجتماعی نوعی اجتهاد است. کسی که به این وادی وارد می‌شود، در وادی اجتهاد وارد شده است و باید توانمندی تشخیص اخبار صحیح از سقیم را بر طبق معیارهای علمی تحلیل، داشته باشد. همچنین با چیدن مواد خام در کنار یکدیگر - به طوری که ارتباط هر کدام با دیگری و به گونه‌ای منطقی حفظ شده باشد - و سپس با عرضه فروع بر اصول، حقیقت مطلب را از لایه لایه همه مطالب بیرون بکشد و آن را به عنوان نتیجه تحلیل ارائه نماید.